

ІЛЬІНА О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінального права та кримінології
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.8**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.4>**

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

У статті проаналізовано організаційно-правове забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб. Встановлено, що законодавство передбачає існування певних гарантій забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх осіб під час виконання вироків, зокрема використання диференційованого підходу під час виконання покарань відносно неповнолітніх осіб. Використання такого підходу в системі виконання покарань є належним організаційно-правовим забезпеченням виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, до якого належать такі положення: по-перше, неповнолітні особи тримаються окремо від інших засуджених в установах виконання покарань (це стосується вимоги щодо окремого тримання неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту від чоловіків, жінок, засуджених, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, і засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах); по-друге, для неповнолітніх осіб законодавцем встановлено додаткові привілеї, які спрямовані на задоволення потреб неповнолітніх громадян, які пов'язані з особливостями віку, а саме фізичними та емоційними потребами; по-третє, до неповнолітніх як до особливої верстви населення застосовуються засоби реабілітації та ресоціалізації (неповнолітні особи мають специфічне кримінально-правове становище, обумовлене їх віком, рівнем індивідуальної правової свідомості, а також рівнем психологічної стійкості та правової культури; чинником, що відрізняє виховні колонії від виправних, є пріоритет виховної роботи та навчання вихованців); по-четверте, щодо неповнолітніх відбувається вжиття особливих пробаційних заходів з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх).

Ключові слова: неповнолітні особи, організаційно-правове забезпечення, виконання вироків, позбавлення волі.

Il'ina O. V. Main aspects of legal enforcement of sentences against minors

The article analyzes the legal enforcement of juvenile sentences. It is established that the legislation provides for certain safeguards for the rights and legal interests of minors during the execution.

In domestic law, the penalties applicable to minors have the same goals that the legislator sets before punishment in general - the correction of convicts, as well as the prevention of committing new crimes by both convicted persons and others.

The analysis of the national law on enforcement gives grounds to argue that a differentiated approach in a certain way determines the organizational and legal support of the execution of sentences against minors.

In particular, the use of a differentiated approach to juvenile is sentencing. The use of this approach in the penitentiary system is a proper legal enforcement of juvenile sentences, which includes the following provisions: first, juveniles are kept separate from other prisoners in correctional facilities. This concerns the requirements of the separate detention of minors while serving their arrest in the form of the arrest of men, women convicted, previously prosecuted, convicted, formerly served in prisons and convicted prisoners, prosecutors, prosecutors law enforcement agencies, we will add that the fixing in the national penal law of the rules on detention of juvenile offenders separately from adults meets the international standard in this area, in particular, as laid down in the Minimum Standard Rules for the Treatment of Prisoners; secondly, for minors, the legislature has established additional benefits that address the needs of minors related to age characteristics, namely physical and emotional needs; third, rehabilitation and re-socialization are used by minors as special populations. Minors have specific criminal background due to their age, level of individual justice, as well as the level of psychological stability and legal culture. The factor that distinguishes penal colony from the educational is a priority of educational work and student learning; fourth, the minor will be subject to special promoting activities taking into account age and psychological characteristics of minors.

Key words: minors, organizational and legal support, execution of sentences, imprisonment, resocialization.

Вступ. Питання захисту прав та законних інтересів неповнолітніх осіб є одним з найактуальніших у правовій науці. Про це свідчить, зокрема, те, що в нормах Основного Закону цьому питанню присвячено окремі статті (ст. ст. 43, 131-2) [1], які закріплюють нормативно-правові гарантії для цієї категорії осіб. Також варто вказати на Конвенцію про права дитини, ст. 2 якої визначає, що «держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин» [2].

Постановка завдання. Метою статті є науковий аналіз організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, виявлення проблемних питань, пов'язаних із виконанням вироків у відношенні неповнолітніх осіб, а також представлення науково обґрунтованих пропозицій з їх усунення.

Результати дослідження. Злочинність неповнолітніх є однією з головних проблем нашої держави. Про це свідчать перш за все статистичні дані щодо кількості злочинів, вчинених неповнолітніми. Так, у 2017 р. кількість кримінальних проваджень щодо неповнолітніх збільшилась. Зокрема, протягом року у судах першої інстанції перебували на розгляді 6 408 кримінальних проваджень щодо 7 976 неповнолітніх осіб. Із них розглянуто 3 872, зокрема з постановленням обвинувального вироку розглянуто 2 854 провадження стосовно 3 462 осіб (із них на підставі угоди про примирення – 237 проваджень, а про визнання винуватості – 89); із закриттям провадження у справі – стосовно 545 осіб; зі вжиттям примусових заходів медичного характеру – 15 проваджень щодо 16 осіб; повернуто прокурору 90 обвинувальних актів щодо 128 осіб. При цьому виправдано 19 неповнолітніх, що на 7 осіб більше порівняно з показниками 2016 р. На кінець 2017 р. в судах першої інстанції перебували 2 536 нерозглянутих кримінальних проваджень [3]. Наведена статистика є невтішною та свідчить про досить високий рівень злочинності серед неповнолітніх. Останнє тягне за собою певні особливості організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб. Саме тому застосування кримінального покарання, а також виконання вироків суду у відношенні неповнолітніх осіб є одним з найбільш складних елементів

кримінально-правового захисту суспільних відносин. Серед учених, які займалися питаннями організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, можна виділити таких, як В.Я. Конопельський, А.А. Музика, Є.О. Письменський, Т.І. Слущка, В.В. Щепоткіна.

У вітчизняному законодавстві покаранню, що застосовується до неповнолітніх, притаманні ті самі цілі, що ставляться законодавцем перед покаранням взагалі, а саме виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Законодавець, закріпивши систему покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, не даремно на останнє місце поставив саме позбавлення волі на певний строк.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. зазначається таке: «Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим видом покарання, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилось 18 років». Крім цього, Пленум Верховного Суду вказує на виняткове застосування позбавлення волі на певний строк до неповнолітнього злочинця тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. При цьому висновок суду про необхідність застосування позбавлення волі до неповнолітнього, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені інші види покарань, має бути мотивованим у вирoku [5].

Повертаючись до національного кримінально-виконавчого законодавства, відзначаємо, що в Україні застосовується диференційований підхід до організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб. Певним чином це обумовлено історичними передумовами. Також про окремий диференційований підхід до організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб свідчить той факт, що серед міжнародних нормативно-правових актів у сфері виконання покарань і поведінки із засудженими науковці виділяють нормативно-правові акти стосовно окремих категорій правопорушників або певних професійних груп із персоналу установ та органів виконання покарань, а також виду покарання за міжнародними стандартами, зокрема, тими, що стосуються неповнолітніх [4, с. 128]. Йдеться про Конвенцію про права дитини, Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині, Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), затверджені Генеральною Асамблеєю ООН (Пекін, 29 листопада 1985 р.), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.), Керівні принципи ООН запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи 1990 р.) тощо.

Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу неповнолітні відбувають покарання у спеціальних виховних установах. Режим відбування покарання у спеціальних виховних установах, активна виховна робота, суспільно корисна праця, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання повинні привести до виправлення найбільш педагогічно запущених неповнолітніх.

Щодо національного закріплення диференційованого підходу, то слід зазначити такі положення.

1) Глава 21 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), яка має назву «Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми», закріплює заходи заохочення, вжиття яких відбувається до засуджених неповнолітніх (ст. 144), заходи стягнення, вжиття яких відбувається до засуджених неповнолітніх (ст. 145), посадові особи, які вживають заходів заохочення й стягнення до засуджених неповнолітніх, та обсяг їх повноважень (ст. 146), залишення у виховних колоніях засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 148), участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених неповнолітніх (ст. 149) та інші положення [8].

2) Згідно з КВК України серед органів і установ виконання покарань окремо виділені арештні доми, які виконують покарання у вигляді арешту, та виховні колонії, які виконують

покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх (ст. 19) [8]. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості (ст. 15 КВК України) [8].

3) Громадські роботи виконуються неповнолітніми впродовж не більше двох годин на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць (ч. 2 ст. 38 КВК України).

4) Засуджені до покарання у вигляді арешту неповнолітні тримаються в умовах ізоляції від інших засуджених (ч. 1 ст. 51 КВК України) [8].

5) Неповнолітні засуджені мають право на короткострокові побачення без обмеження їх кількості (ч. 3 ст. 51 КВК України) [8].

6) У виправних і виховних колоніях встановлюється роздільне тримання чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих (ч. 1 ст. 92 КВК України), а також інші положення [8].

Аналіз національного кримінально-виконавчого законодавства дає підстави стверджувати, що описаний вище диференційований підхід певним чином обумовлює організаційно-правове забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, тобто, на наш погляд, забезпечення диференційованого підходу до неповнолітніх осіб у системі виконання покарань є належним організаційно-правовим забезпеченням виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб.

Звужуючи область дослідження до аналізу організаційно-правового забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, вважаємо за необхідне виділити такі положення.

По-перше, неповнолітні особи тримаються окремо від інших засуджених в умовах виконання покарань. Це стосується вимоги щодо окремого тримання неповнолітніх під час відбування покарання у вигляді арешту від чоловіків, жінок, засуджених, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, і засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах. Названа вимога є вимогою імперативного характеру і жодних винятків не передбачає. Для прикладу наведено аналогічне положення щодо тримання іноземних громадян і осіб без громадянства. Згідно з ч. 1 ст. 51 КВК України іноземні громадяни і особи без громадянства, як правило, тримаються окремо від інших засуджених. Ключовим словосполученням, на яке ми звернули увагу, є «як правило», тобто імперативної вимоги закон щодо іноземних громадян або осіб без громадянства не містить [8].

Крім того, закріплення в національному кримінально-виконавчому законодавстві правила про тримання неповнолітніх правопорушників окремо від дорослих відповідає міжнародним стандартам у цій сфері, зокрема, закріпленим у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями [6].

Так само неповнолітні тримаються окремо від дорослих під час виконання покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 1 ст. 92 КВК України). Також за сумлінну поведінку й ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можна вживати заходів заохочення. Прикладом є надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії (ст. 144 КВК України) [8].

По-друге, для неповнолітніх осіб законодавцем встановлено додаткові привілеї, які спрямовані на задоволення потреб неповнолітніх громадян, які пов'язані з особливостями віку, а саме фізичними та емоційними потребами. Про це свідчать норми кримінально-виконавчого законодавства щодо надання права засудженому до арешту неповнолітньому одержувати короткострокові побачення без обмеження їх кількості. У порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що інші засуджені до арешту мають право одержувати один раз на місяць короткострокове побачення (ч. 3 ст. 51 КВК України). Також варто зазначити, що неповнолітні засуджені мають привілеї у наданні часу для прогулянок, а саме дві години, тоді як інші засуджені мають одну годину (ч. 5 ст. 51 КВК України) [8].

На нашу думку, до процесуальних привілеїв, які передбачені для неповнолітніх, також слід віднести те, що «до засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору» (ч. 3 ст. 106 КВК України) [8].

Такі привілеї пов'язані перш за все з розширеним колом потреб неповнолітніх осіб. У звичайних умовах суспільних відносин поза межами системи виконання покарання їх статус охороняється державою. Вони мають певне коло виключних прав, як і коло виключних обмежень, пов'язаних з їх віком. В системі ж виконання покарання держава намагається дотримуватися особливого високого рівня забезпечення фізичних і духовних потреб неповнолітніх осіб. Це проявляється в наданні їм розширеного кола можливостей щодо проведення вільного часу під час відбування покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі, а також у недопущенні застосування до неповнолітніх осіб «звичайного» для працівників пенітенціарних органів набору заходів примусу. Проблема застосування фізичного впливу, надмірного фізичного впливу на засуджених повинна нарешті посісти відповідне місце в науковому дискурсі щодо пошуку напрямів підвищення ефективності та дієвості системи відбування покарань.

Фізичний та інший вплив на неповнолітніх осіб поза їх волі деформує їх психіку, створює неправильне відношення до правової реальності, заміщає категорії «службова особа» категоріями «державний апарат», «держава», «суспільство». Все це формує образ мислення в неповнолітньої особи, відповідно до якого вона відчуває себе ворожим, небажаним, маргінальним елементом для суспільства, соціуму. Таке відчуття зводить нанівець спроби ресоціалізації такої особи, призводить до того, що кримінальне покарання не виконує функцію виховання, превентивну чи правоохоронну функцію, а в розумінні неповнолітніх є лише засобом протидії ним особисто з боку держави, тому існують обмеження фізичного впливу, застосування спеціальних засобів, а також інших дій щодо цих осіб з боку працівників пенітенціарних закладів.

По-третє, під час виконання вироків у вигляді громадських та виправних робіт неповнолітнім гарантуються особливі трудові права та соціальні гарантії, зокрема щодо часу роботи (не більше двох годин на день відповідно до ч. 2 ст. 38 КВК України) у разі відбування покарання у вигляді громадських робіт. У разі ж відбування покарання у вигляді виправних робіт до неповнолітніх осіб застосовуються особливості використання їх праці та організації процесу праці відповідно до КЗпП України. Такий підхід законодавця не є преференцією, а має розглядатися як окрема гарантія щодо захисту прав засуджених неповнолітніх осіб. «Незважаючи на назву, за своєю суттю виправні роботи є ближчими до штрафу, ніж до громадських робіт, та фактично не передбачають прямого «виправного» елемента. Виправні роботи можуть бути застосовані лише до тих неповнолітніх, які перебувають у трудових відносинах (уклали трудову угоду), при цьому вік неповнолітнього не може бути меншим 16 років» [7, с. 117]. Таким чином, застосування до неповнолітніх осіб вироків у вигляді громадських та виправних робіт пов'язане не лише з положеннями КВК України, але й з положеннями КЗпП, що робить організаційно-правове забезпечення їх виконання особливим, оскільки воно перебуває на перетині положень кримінально-виконавчого та трудового прав.

По-четверте, щодо неповнолітніх відбувається вжиття особливих пробаційних заходів. В Законі України «Про пробацію» визначено, що «пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх (ч. 1 ст. 12)» [9]. При цьому названий Закон не містить винятків щодо застосування видів пробації. Можна стверджувати, що до неповнолітніх осіб можуть застосовуватися всі види пробації, а саме досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація (ст. 8).

Висновки. Організаційно-правове забезпечення виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб передбачає існування певних гарантій забезпечення прав та законних

інтересів неповнолітніх осіб під час виконання вироків, зокрема використання диференційованого підходу під час виконання покарань відносно неповнолітніх осіб. Використання такого підходу в системі виконання покарань є належним організаційно-правовим забезпеченням виконання вироків у відношенні неповнолітніх осіб, до якого належать такі положення: неповнолітні особи тримаються окремо від інших засуджених в установах виконання покарань; для неповнолітніх осіб законодавцем встановлено додаткові привілеї, які спрямовані на задоволення потреб неповнолітніх громадян, які пов'язані з особливостями віку, а саме фізичними та емоційними потребами, зокрема надання права засудженому до арешту неповнолітньому одержувати короткострокові побачення без обмеження їх кількості; надання двох годин часу для прогулянок; встановлення заборони вживати заходів фізичного впливу, спеціальні засоби й зброю, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю й здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору; до неповнолітніх застосовуються засоби реабілітації та ресоціалізації; щодо неповнолітніх відбувається вжиття особливих пробаційних заходів. Неповнолітні особи мають специфічне кримінально-правове становище, обумовлене їх віком, рівнем індивідуальної правової свідомості, а також рівнем психологічної стійкості та правової культури.

Доведено, що під час відбування покарання неповнолітні особи користуються певними державними гарантіями, які пов'язані з їх віковими обмеженнями щодо виконання низки функцій, зокрема під час реалізації функції праці. Крім того, до неповнолітніх осіб застосовується система державних гарантій та захисту від несанкціонованого вжиття заходів фізичного впливу під час виконання вироків, пов'язаних із обмеженням чи позбавленням волі. Це пов'язано з тим, що цілі кримінальної відповідальності пов'язані не лише з усуненням та примусовим перериванням державою кримінально караних діянь, відновленням системи правопорядку, але й з процесом виховання та запобігання в подальшому кримінально караних діянь.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про права дитини. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.
3. Злочини неповнолітніх: про що говорить статистика? URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nerovnolitnikh-pro-scho-govorit-statistika> (дата звернення: 22.11.2019).
4. Кримінально-виконавче право України : підручник : у 2 т. Т. 1 / А.А. Музика, В.Я. Конопельський, Є.О. Письменський та ін. ; за заг. ред. Є.Ю. Бараша. Київ : Національна академія внутрішніх справ ; ФОП Кандиба Т.П. 2018. 364 с.
5. Постанови Верховного Суду України в кримінальних справах. URL: www.scourt.gov.ua.
6. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_212 (дата звернення: 23.11.2019).
7. Щепоткіна В.В., Слуцька Т.І. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Київ : Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ; Національна школа суддів України, 2017. 238 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
9. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 93.

